

Vincas URBUTIS

*Vilniaus universitetas*LIE. (Ž) *veŗpelė*

Su skolinio kilmės aiškinimu dažniausiai daug paprasčiau negu su savo pačių žodžio. Užtenka šalia nurodyti tą kitos kalbos žodį, iš kurio skolinys atsiradęs. O tai daugeliu atvejų lengva padaryti be jokių svarstymų bei įrodinėjimų, nes skolinio formali ir semantinė sąsaja su jo šaltiniu dar visiškai akivaizdi. Štai kodėl kaip ir neįprasta nuodugniau domėtis vieno ar kito pavienio skolinio istorija, tenkinamasi striukomis kilmės nuorodomis skolinių iš kurios nors kalbos teminių, formalių bei kitokių grupių arba ir bendrosiose apžvalgose ar net vien jų sąrašuose. Tačiau šito, deja, ne visada pakanka. Ir tada, kai lyg ir neabejojama žodį esant skolinį, kartais jo šaltinis bei skolinimo kelias nurodomas nevienodai. Jei tik neatsisakoma vilties susekti tikrąją tiesą ar bent labiau prie jos priartėti, tokiais atvejais jau nelieka nieko kito, kaip iš arčiau susipažinti su probleminiu žodžiu ir visapusiškiau pasvarstyti jo aiškinimo išgales. Vienas iš tokių skolinių, kurie prašyte prašosi atskiro bei platesnio tyrimo, kaip tik ir yra čia apžvelgiamas žemaičių žodis *veŗpelė* „statin(ait)ė“ (su variantais).

K. Būga tik sykį (1922) yra trumpai prasitaręs dėl šio žodžio kilmės: atsiliepdamas į vieno kalbos normintojo patarimą vietoj slavizmo *bačka* vartoti tariamai savo žodžius *bosas* ir *verpelė*, jis perspėjo tuodu žodžius esant gautus iš vokiečių ir dėl antrojo nurodė v. *Wörfel* (*Würfel*) (Būga II 28t.). J. Endzelynas la. *vēŗpele*, šalia prirašęs ir lietuvių žodį, irgi nurodė esant iš germanų, dėl šaltinio teprimindamas («vgl.») lv. *vāŗpill* „statinaitė“ (ME IV 564). K. Almino germanizmų žodyne vieno ar kito artimiausio šaltinio tvirčiau nepasirinkta: «*veŗpelė* „hölzernes Geschirr, Fäßchen“ – «mnd. vēŗdel. Möglich ist, daß es auf dem Umwege aus dem let. vēŗpele „Viertel Tonne“ entlehnt worden ist. Anders Būga KS. 10» (Alm 147). Aiškaus apsisprendimo dėl šaltinio nematyti nė E. Frenkelio etimologijos žodyne: kildinama (pasiremiant Būga ir Endzelynu) iš germanų, o dėl šaltinio primenama s. isl. *verpill* „statinaitė; kubiukas“ ir s. ang. *vyŗfel* „(už)metamoji šikšnelė“, be to, dar prišliejamas ir Almino dvejopas aiškinimas (Fraenkel 1226). Almino kartojimu iš esmės reikia laikyti ir nesena LKŽ redakcijos priedašą skliausteliuose šalia antraštinio žodžio *1x veŗpelė*: «(vok. dial. vēŗdel, plg. la. *verpele*)» (XVIII 779), tik vietoj la. *verpele*, žinoma, turėtų būti *vēŗpele* ar bent jau *vēŗpele*, nes šiaip gali kas supainioti su la. trm. *verpele* „gumulas, tumulas; garbana (ir pan.)“, kuris yra pačių latvių žodis, ne germanizmas. Kiek kitokia klaida panašiai kartojant kitų (ypač Frenkelio) nurodytus

galimus skolinimo šaltinius kiek anksčiau buvo įsivėlusį atlase: «*Verpelė* (plg. lat. *vērpele*, vok. *verpill*, *vērdel*)» (LKA I 71) – čia gal dar būtų galima šiaip taip pakęsti viduriniojo periodo vokiečių žemaičių lyties priskyrimą tiesiog (bendriau suprantamai) vokiečių kalbai, tačiau jau visiškai akivaizdus apsirikimas yra senovės islandų (arba šiaurės germanų) žodžio *verpill* palaikymas vokišku.

Informacijos apie čia liečiamą žodį – jo formą ir jos įvairavimą, semantiką, dabartinę ir net gerokai ankstesnę geografiją – dabar jau sukaupta gal net daugiau nei pakankamai. Galima pradėti nuo geografijos, ypač svarbios skolinimo keliams atsekti. Lietuvių kalbos atlaso I t. (1977) 22 žemėlapis (plg. ir komentarų 71t.) leidžia susidaryti išsamų rūpimo žodžio (reikšme „alaus statinė“) dabartinio paplitimo vaizdą. Matyti, kad tai perdėm žemaičių dounininkų (arba šiaurės žemaičių) pavadinimas, pažįstamas gal didesnei jų pusei (o tai sykiu būtų bene koks trečdalis visos Žemaičių žemės). Arealas plyti Žemaičių (ir visos Lietuvos) šiaurės vakaruose, šiaurėje nuo Baltijos jūros (Laūkžemio) iki Laižuvos remdamasis į Latviją, o rytuose jo riba, už Laižuvos tuoj pasukusi į pietus, apima Eigiūdžius (netoli Telšių), nuo čia krypdama į pietvakarius – Plūngę, pagaliau pietuose – Vėžaičius ir Gargždus, nuo kurių nepereidama į donininkų plotą (Klaipėdos kraštą) suka į šiaurės vakarus ir ties Pālanga vėl pasiekia jūrą. LKŽ randami vartojimo vietų nurodymai (dalis iš jų gal susiję su kiek ankstesnio meto padėtimi) atlaso teikiamą geografijos vaizdą tik patvirtina jo bent kiek žymiau nekeisdami. Nuoroda *Mšk* LKŽ yra atsiradusi neatidžiai pasirinkus atlasu (16 punktas – o tai pagal LKŽ šnektų nurodymo sistemą būtų *Žd* = Židikai – palaikytas 106), todėl klaida būtų iš jos spręsti apie varianto *verpelė* buvimą Meškuičiuose (jie per toli į rytus nuo tikrojo arealo, jau net Aukštaičiuose). Tad svarbėlesniu geografijos praplėtimu gal būtų galima laikyti nebent vyr. g. varianto *verpelis* buvimą Tvėruose (tarp Rietavo ir Važnių), kur dounininkai jau susieina su dūnininkais.

Rašytiniai *verpelė* šaltiniai nėra seni, prasideda, kaip matyti iš LKŽ, su XIX a. ir, natūralu, priklauso žemaičių (ir bemaž vien šiaurės) rašytojams. Tačiau likimas šiam žodžiui buvo toks palankus, kad paliko pakankamai informacijos (tegu ir kitokio pobūdžio, netiesioginės), leidžiančios dabar susidaryti gana detalų jo vartojimo bei paplitimo vaizdą ir gerokai ankstesniais laikais – XVIII ir net XVII a. Čia turima galvoje tai, kad žemaičių žodis kaip specifinės jų realijos (tam tikro indo ir kartu, svarbiausia, saiko, nusistovėjusio dydžio matavimo vieneto) sunkiai verčiamas pavadinimas XVII a. viduryje pateko į lokalinę lenkų kalbą, vartotą senosios Lietuvos (šiauriau Žemaičių) raštinėse, ir išsilaikė joje gal pusanthro šimtmečio. Istorikas K. Jablonskis savo knygoje (Lietuviški žodžiai senosios Lietuvos raštinių kalboje, Kaunas, 1941, 291 t.) ištraukų su šia žemaityste yra pateikęs iš 32 lenkiškų dokumentų, išdėstydamas jas chronologiškai (1650–1785). Dauguma tų dokumentų (23), turinčių žemaitystę

werpel (ar pan.), yra dar iš XVII a. Kartais iš tų pačių (ar visai gretimų) vietų yra po du dokumentus (ar net daugiau), tačiau skirtingų vietų vis dėlto lieka per dvidešimt, ir net 18 iš jų nurodytos dar XVII a. dokumentuose. Tai, kad dokumentų kilmės vietų didelė dauguma yra kaip tik iš to ploto, kuriame ir dabar išplitęs *verpelė*, leidžia manyti bei patvirtina išankstinį spėjimą, kad *werpel* pasirodydavo lenkiškuose dokumentuose tik tų vietų, kuriose žemaičių tai pačiai realijai vadinti vartotu *verpilė*. Šitaip le. *werpel* geografiją XVII (ir XVIII) a. dokumentuose laikant (maždaug) tiksliai ž. *verpelė* tikrosios anuometinės geografijos Žemaičiuose atšvaitu, toliau galima pasidaryti išvadą, kad žodis *verpelė* jau XVII a. antroje pusėje buvo pažįstamas ne tik maždaug visame dabartiniame (atlase pavaizduotame) areale (Gardai = Ž. Kalvarijà 1650, 1709, Laižuva 1662, Viešniai 1666, 1676, 1685, Pläteliai 1672, 1679, 1738, Pikeliai 1677, Sedà 1700, 1717, 1735, Gargždai 1705 ir kt.), bet dar ir už rytinės ribos šiaurinės atkarpos esančiame maždaug 15–35 km pločio ruože, prasidedančiame nuo pat Latvijos (Vegėriai 1677, Tryškiai 1662, 1688, 1689, Raudėnai 1685 ir gal dar 1753, 1767, Viešvėnai 1667, Luokė 1699, Užventis 1679). Kitaip sakant, XVII a. antroje pusėje *verpelė* arealas nuo dabartinio skyrėsi tuo, kad tęsėsi toliau į rytus, palatvėje siekdamas žemaičių ribą su aukštaičiais, o plečiau – dounininkų su dūnininkais. Tačiau tų ribų nė tada šis žodis veikiausiai nebuvo peržengęs, išsitemo vien dounininkų patarmės plote. Visai galimas dalykas, kad *verpelė* čia išryškintame XVII a. antrosios pusės arealo rytiniame ruože savo pozicijas ėmė užleisti ir ilgainiui bemaž visai jas prarado jau XVIII a. Baigiant geografijos apžvalgą ir priėjus prie išvados, kad ne tik XX, bet ir XVII (ir XVIII) a., kai arealo būta platesnio, rūpimą žodį veikiausiai tevartojo dounininkai, netiktų nutylėti poros faktų iš XIX a., lyg ir prieštaraujančių dar didesniai apibendrinimui, kad tai visą laiką tik perdėm dounininkų žodis. Pirma, variantą *verpelis* turi dūnininkas L. Ivinskis (žr. LKŽ), ir labai gali būti, kad iš namų, o ne vėliau kur nors iš dounininkų nugirdęs. Antra, *verpelė* yra A. Juškos užrašytose vestuvinėse dainose (žr. LKŽ) ir oracijose («Ar prie ašaus vėrpelės nutroškinti?» JR 74). Tai visiškai nelaukta ir sunkiai paaiškinama, nes Veliuonà toli ne tik nuo dounininkų, bet gero kai dar ir apskritai už visų žemaičių pietrytinės ribos. Gal tik su tautosakiniais tektais *verpelė* taip toli buvo nusigavęs? O gal jau broliams Juškom bus šovusi į galvą mintis akivaizdžią svetimybę (*bačka, bačkelė*) keisti tariamai savo žodžiu?

Pereinant prie žodžio formos dalykų, matyti, kad formos įvairavimų esama keleto pobūdžio. Kilmei aiškinti mažai tepraverčia kirčiavimo svyravimas – *veřpelė* (1) ir *verpelė* (3^b), arealo šnektose nesvetimas ir kitiems panašiams žodžiams. Gal pravartesnis būtų tvirtapradės priegaidės konstatavimas – bent kiek remtų įtarimą, kad tai tiesioginis germanizmas. Tačiau tvirtapradės priegaidės buvimas labai abejotinas. LKA pateikiamos formos visos yra tik tvirtagalės priegaidės. LKŽ *veřpelė* (1) nurodo

iš J I 181, K. Būg, FrnW. Tiesa, kad Būga yra parašęs *vérpelė* (tai pakartota ir Frenkelio, ME), bet tas parašymas gal iš kokių informantų, taip pažymėjusių (atitrauktinio) kirčio vietą (Būga toliau nurodė tik dvi vartojimo šnektas, bet jos, viena, su tuo parašymu nėra aiškiai susietos, antra, tose šnektose, Alsédžiuose ir Mósėdy, kaip tai matyti iš to paties LKŽ, pažįstamos tvirtagalės formos). A. Juškos žodyno nurodytoje vietoje (s. v. *Báčka*) parašymas *vérpelė* juo labiau netinka tvirtapradės priegaidės iliustracijai. LKŽ dar yra «verpelė (3^a) J. Jabl, Rtr». J. Jablonskis iš tikrųjų taip yra pateikęs savo „Mūsų žodynėlyje“ (Voronežas, 1918, 57: «V e r p e l ě, v é r p e l ė, v e r p e l á i t ě»), ir tai gal kiek patikimesnis šaltinis, nors autorius, kad ir kalbininkas, irgi galėjo suklysti dėl jam svetimos tarmės žodžio ar, pavyzdžiui, turėti kokių norminamųjų sumetimų šitaip rašydamas mokiniams skirtame žodynėlyje. Ant-rasis šaltinis, jei tikrai turimas galvoje J. Ryterio žodyno straipsnis «verpelė, s. f. vėrpele» (1297), kaip matyti, kamieno priegaidės visai nenurodo.

Greta *verpelė* dar yra retesnis garsinis variantas *verpilė* (3^b), pirmą kartą aiškiai iškeltas atlase (LKA I 71, ne I 171, kaip klaidingai nurodyta LKŽ) ir sykiu su tų pačių šešių šnektų nuorodomis vėliau atskiru straipsniu (su str. *veřpelė* susietu sutrumpinimu žr.) pateiktas LKŽ XVII 784. Beveik visos tos šnektos yra šiaurinėje dounininkų pusėje (dažnai pačioje palatvėje), vienintelė ryški išimtis – Vėžaičiai (piečiausias *verpelė* arealo taškas). Ir šis variantas aiškinantis žodžio kilmę bent kiek svaresnio balso negali turėti, nes yra vietinio pobūdžio fonetinio reiškinių padarinys. Dounininkai, ypač šiauresnieji, neretai vietoje priesagos (arba ir šiaip kamieno) nekirčiuoto balsio *e* turi *i* (trm. *ę*), ir tai pasitaiko tiek savo žodžiuose, tiek skoliniuose. Variantai su tokiu *i* ne visada yra susilaukę vienodo LKŽ traktavimo. Dažniausiai žodyne nėra jokių jų buvimo dounininkų šnektose pėdsakų. Iš vaikystės iki šiol tebestrygso atmintyje židikiškių taip (su *i*, trm. *ę*) tarti *ādetā, āudeklas, cēdelė, jōkeris, kūgelis, lētena, lōpeta, mėškenos, pōterai, raņkena, strīmelė, vėpelė, výžena* ir kt.; *ārsena, bliāusena, vādalosena* tipo abstraktai, kaip ir su priesaga *-imas/-ymas*, įmanomi šalia kiekvieno veiksmazodžio, ir kai tik ši darybos potencija prireikus realizuojama, vedinių priesaga Židikuose visada turi pavidalą (trm.) *-sena*. Minėti ir daugelis panašių variantų, nors neretai pažįstami gana plačiai, LKŽ yra likę neiškelti. Taip iš dalies bus atsitikę todėl, kad nė neturėta sutelktoje kartotekoje tikslesnių fonetinių užrašymų; dėl šios priežasties ir variantas *verpilė* veikiausiai nebūtų patekęs į žodyną, jei ne atlasas. Tačiau kitur vėl (pvz., priesagos *-sena* atveju) ši fonetinį reiškinį dėl jo visiško reguliarumo redakcija gal bus tyčia atsisakiusi atskirai žymėti (išimtį retkarčiais padarydama tikrai į raštus pakliuvusiam variantui, plg. *krioksina* iš S. Dauk). Tačiau ir tų pavyzdžių, kurie su *i* vietoj *e* yra pakliuvę į LKŽ, visai pakaktų įsitikinti, kad *verpilė* nėra su savo *i* nei izoliuotas, nei iš kur kitur atklydęs, o, atvirkščiai, glaudžiai susijęs su vietine pačių žemaičių nereta fonetine

ypatybe, plg. atskirais straipsniais įdėtus (kartais pažymint skliausteliuose *dial.*), nors neretai nuoroda žr. susietus su pagrindinių variantų straipsniais, *gluōdinas* (beje, tik J. Jabl, nors taip Žd ir, matyt, dar ne vienoje šnektoje), *kēpinos* (ir Žd), *krekinà* (*krēkina* Žd), *kùkštira* (ir Žd), *kùpita* (ir Žd), *pelinaĩ* (ir Žd), *pipilis* (*pìpilis* Žd), *putilis* (*pùtilis* Žd), *1 tūpilė* (ir Žd; šalia *2 tūpelė* „klumpė, medpadis“), *2 tūpilė* (šalia *3 tūpelė* „guba, rikė“) ir kt.

Šalia mot. g. (*ė* kamieno) variantų *veřpelė*, *verpilė* dar yra vyr. g. (*ia* kamieno) morfologinis variantas *veřpelis*, LKŽ nurodytas iš dviejų atokiai viena nuo kitos esančių šnektų – Gargždų (1 rkš.) ir Tvėrų (3 rkš.), be to, iš trejeto XIX a. rašytinių šaltinių (tarp jų, kaip sakyta, Ivinskio). Tai, kad šis dabar retas variantas pasklajai randamas tiek XX a. šnektose, tiek XIX a. šaltiniuose, lyg turėtų rodyti jį kadaise buvus dažnesnį, daugiau kur vartotą. Tokiai išvadai gal galėtų pritarti ir XVII bei XVIII a. lenkiškieji dokumentai, kuriuose *werpel* bene dažniau vartojamas kaip vyr. g., o ne mot. g. daiktavardis, nors tai bent iš dalies gal lėmė ir derinimasis prie lenkų kalbos vyr. g. daiktavardžių su *-el*, ypač reikšme daugiau ar mažiau artimų kitų skolinių, plg. le. (s.) *achtel* „ašmainė, statinės aštuntadalis (ir kt.)“, (s.) *butel* „butelis“, *kufel* „(alaus) puodelis, kaušas“.

Dėl *verpelė* dabartinio semantinio įvairavimo atlasas mažai ką duoda: jam terūpė jo reikšmės „alaus statinė“ ir „muštokė“. LKŽ išskirtos trys *verpelė* reikšmės: 1. „statinė“ (iš iliustracinių pavyzdžių matyti, kad dažniausiai vartojama alui, bet ne syki ir kam kitam laikyti), 2. „medinis indas sviestui mušti, muštokė“ (konkrečiai nurodyta tik viena vieta – Barstýčiai), 3. „tūrio matas, lygus ketvirtadaliui statinės“ (taip buvę vartojama apie Plätelius). Pirmąją reikšmę pateikti ir variantai *verpilė*, *veřpelis*, *pastarinis* – dar ir trečiaja (taip iš Ivinskio ir Tvėrų). Citatos iš XIX a. raštų kokių kitokių semantikos bruožų neišryškina. Prie to, kas pacituota LKŽ, dar plg.: «prikirsk lazdinu lankams, nes nu nekuriu werpeliu tie nukrita» ValR I (2001) [1868] 64; «Vos buvo Peliūzė pas šlamštus atkakęs, nieko kito nedūmodamas, kaip tiktai verpeles su auksu ir žemčiūgais ant pluostą gabinti» DaukVS (1984) 408. Senieji lenkiški dokumentai su *werpel*, būdami iš tų laikų, kai žodis buvo ypač reikalingas dėl savo reikšmių aktualumo, leidžia susidaryti jo semantikos bei vartojimo XVII ir XVIII a. visai išsamų vaizdą, net detalesnį už dabartinį – tą, kuri šiandien teikia iš aktualiosios leksikos baigiančio pasitraukti (ypač saiko reikšme) žodžio vis labiau runkanti vartosena. Dokumentuose – o juose paprastai surašomas, inventorizuojamas koks nors turtas – le. *werpel* paties (tuščio) indo (tad „statinės“ ar „statinaitės“) reikšme palyginti retai tepasitaiko – tik 6 dokumentuose, iš jų tik viename (bet seniausiame, 1650) aiškiai nurodyta paskirtis («Do piwa werpeli dwie»), kitame – kad *verpelės* ažuolinės (jos su svlestu), dar kitame – kad senos, o 1700 Sedos dokumente užsimintos mažosios *verpelės* («werpeli małe»); veikiausiai tokios pat *verpelikės* minimos tos pačios vietos

vėlesniame (1717) dokumente, tik jau įvardijamos deminutyviškai («Werpeliki małe»), tad galima sakyti, kad pačios statin(ait)ės iš viso pavadintos 7 dokumentuose. Šiaip bemaž ištisai žodis vartojamas ne pirmąja, o glaudžiai su ja susijusia trečiaja reikšme – nurodomas verpelėse, statin(ait)ėse laikomų dalykų, verpelėmis matuojamų tūrių dydis. Laikomi bei seikėjami dažniausiai grūdai. Ypač dažnai kalbama apie avižas (9 dokumentuose), rugius (7) sykiu su ruginiais miltais (1), žirnius (7), toliau eina miežiai (3) su (miežinėmis) kruopomis (2), sėmenys (4), kviečiai (4), vasariniai rugiai ar kviečiai (3), pupos (2), ir anuomet, matyt, Žemaičiuose nepopuliarūs griekiai (1), bėralas „pašariniai miltai su grūdais“ (1). Kiek nelaukta, kad vos kartą užsiminta viena verpelė alaus (Pläteliai, 1679), tik salyklas gerokai dažnesnis (5), kartais dar skiriamas maltas ir nemaltas (visi dokumentai su salyklu 1662–1689). Verpelėmis dar matuojamas sviestas (5), silkės (2), medus (1). Toje pačioje vietoje ir tuo pačiu metu daug kas gali būti skaičiuojama verpelėmis (pvz., Vieکشniuose 1685 – medus, silkės, miežiai, avižos, pūrai, žirniai). Ne visos *verpelės* vienodo dydžio. Viename dokumente paaiškinta, kad verpelė – tai ketvirtis statinės («czwierc beczi» Vieکشniai, 1685), iš kito vėl matyti, kad *werpel* ir *czwierc* vartojami sinonimiškai (1666); dar nurodyta (1685), kad tolygus pavadinimas yra ir le. *korzec* (iš jo veikiausiai bus atsiradęs J. Bretkūno bei trm. ret. *kaŗčius* „saikas“), tik jo reikšmė, deja, sunkiai suvaikoma, nepastovi. Trýškių dokumentų (1688, 1689) *werpel* reiškiamas saikas perpus mažesnis už tą, kuris ten perteikiamas le. *solanka* „(druskos) statinė“. Jau buvo užsiminta apie smulkesnių saikų – mažųjų verpelių bei verpelikių – buvimą (Seda, 1700 ir 1717). Atskirose vietose (miesteliuose) neretai laikytasi savo (daugiau ar mažiau skirtingo dydžio) saikų – dokumentuose kalbama apie Akmėnės (Vegėriai, 1677), Vieکشnių (1662), Luōkės (1685, 1699) saiko («okmianskiey, wieksznianskiey, łuknickiey miary») verpeles, Sedos saikas («miara siadzka» 1700) veikiausiai užsimintas irgi turint galvoje verpelę. Antrosios LKŽ nurodytos *verpelė* reikšmės („muštokė“), nors visai retos, atšvaitas irgi jau randamas K. Jablonskio dokumentų ištraukų rinkinyje, bet pasirodo vėliausiai – 1785. Vienintelis le. *werpel* pavartojimas tokia reikšme dokumente, surašytame Ketūnuose netoli Sedos, netiesiogiai rodo, kad *verpelė* tokia reikšme ir anuomet nebuvo plačiau pažįstamas, ir iki šiol šiaip taip išsilaikė bemaž toje pačioje vietoje – visai gretimose Barstýčių šnektoje. Atlaso rengėjai, specialiai domėjęsi ir muštokės (brokšto, sviestamušės) pavadinimais, ne tik nėra radę dar kur kitur taip vartojant *verpelė*, bet ir iš tų pačių Barstýčių šalia *sviestāmušė* (65 pnk.) tenurodo sudėtinį (aprašomąjį) pavadinimą *sviesto veŗpelė sukamóji* (42 pnk., žr. LKA I 142 ir 71 žml.). Lygiai tuose pačiuose Ketūnuose, kur kadaise į dokumentus pakliuvo «Werpel do masła bicie s klamko zelazno», po beveik poros šimtmečių tokia reikšme dialektologų berasta *baŗkēlē* (67 pnk., žr. LKA I 142), tačiau ir vėl muštokė pavadinta statinaitei

skirtu žodžiu. Toks reikšmės pasikeitimas natūralus, nes ir muštokė – tai iš esmės ta pati statinaitė, tik kiek pritaikyta naujai funkcijai (su menturiu, muštuku viduje). Tad *verpelė* reikšmė „muštokė“ veikiau yra vietoje bei savarankiškai atsiradusi, net jei ir būtų iš kur ją skolinti.

Po ilgokai užtrukusių pastangų arčiau pažinti *veřpelė* (su var.) formą, turinį ir paplitimą tiek dabar, tiek dokumentuotoje praeityje jau turėtų būti lengviau vertinti esamus kilmės aiškinimus ir pasirinkti labiausiai tinkamą artimiausią šaltinį. Pirmiausia reikia pasakyti, kad geografija, ypač tai, kad žodis nežinomas nei iš Mažosios Lietuvos (ne tik užnemunės Prūsų, bet ir Klaipėdos krašto) šnektų, nei iš Rytų Prūsų lietuvių kalbos žodynų ir kitų raštų, nepritaria pastangoms jo ištakų ieškoti pietvakariuose, vokiečių kalboje. Tačiau atsisakyti mūsų žodį kildinti iš ligi šiol mėgintų nurodyti vokiečių žodžių jau visai ryžtingai ir galutinai verčia ne geografija, o kiti dalykai. Būgos užsimintas v. *Würfel* labiausiai nepriimtinas dėl semantikos. To žodžio (plg. ir v.v.a. *würfel*, s.v.a. *wirfil*) pagrindinė ir pirmąkart reikšmė yra „mėtomasis (žaidžiant, lošiant) kauliukas, burta; (prk.) burtas“, tad ir jo darybos sąsaja su „mesti“ reikšmės veiksmažodžiu (plg. v. *werfen*) ir tuo pačiu priklausymas priesagos v. *-el* (s.v.a. *-il*) įrankių pavadinimams (apie juos Henzen DW³ (1965) 156) nekelia abejonių. Labiausiai išgalėjo šešiašonės burtos, ir žaidimo kauliukų pavadinimas vėliau (XVI a.) perkeltas dar ir tokiai geometrinei figūrai, kubui. Tai iš esmės jau ir visos vokiečių kalbos žodžio reikšmės (dėl jų ir jų raidos žr. Grimm DW XIV 2 (1960) 2155 tt., Trübners DW VIII (1957) 286 t., Paul DW¹⁰ (2002) 1188). Ne tik statinė, bet ir kokie kiti indai juo nevadinami (čia negelbsti nė retokas giminaitis *Worfel*, kad ir žinomas dar kiek atskiresne reikšme „vėtyklė, bertuvė“ (Grimm DW XIV 2 (1960) 1458). Vokiečių žodis, tarp kitko, iš tikrųjų yra patekęs į lietuvių kalbą, tik tas germanizmas – ne D. Lietuvos *verpelė*, o beveik vien tik M. Lietuvos šaltinių, pradedant seniausiais išlikusiais rankraštiniais žodynais, *vėrpelis* „žaidžiamasis kaulėlis; koks ketvirtainis, kubelis; burtai“ (LKŽ; Alm 147 jis kildinamas iš vokiečių žodžio tarminės formos *werpel*, kuri buvusi žinoma Rytų Prūsų vokiečių kalbos žodyno redakcijai, vadovautai V. Cyzemerio). Iš Almino nurodyto (ir vėliau kitų priminto) v.v.ž. *vėrdel* kildinti *verpelė* gal dar beviltiškiau, tik jau ne dėl reikšmės, o dėl fonetikos (*p* buvimo vietoj *d*). Nurodytasis *wėrdel* yra tik ankstesnė tarminė atmaina iš esmės to paties vokiečių žodžio (plg. n.v.a. *Viertel*), iš kurio kitos tarminės atmainos – R. Prūsų v. *vėrdel* – tas pats Alminas kildino lie. (M. Lietuvos) *verdelis* (Alm 146) = *vėrdėlis* „toks bėralų saikas“ (LKŽ), kuriame dantinis priebalsis, kaip ir turi būti, puikiausiai išlaikytas. Norėdamas dėl priebalsių skirtumo kaltę suversti neva galimam la. *vėrpele* tarpininkavimui, Alminas yra dar sykį suklydęs – jam pasirodė, kad iš jo nurodyto vokiečių žodžio turėtų būti ir la. *vėrpele* (iš tikrųjų iš v.v.ž. *vėrdel* tėra atsiradęs la. *vėrdele* „medinis kubiliukas, statinaitė, didelis kibiras“, tad ir vėl su

išlaikytu *d*, žr. ME IV 560). Nepaisant to, įsitikinusi, kad ligšiolinės pastangos *verpelė* kildinti iš pietvakarių, iš vokiečių kalbos, negali būti pripažintos sėkmingomis, pats metas atsigręžti į šiaurę ir kiek arčiau pasidomėti kaip tik la. *vērpele*, kuri, kaip atpasakota šio rašinio pradžioje, jau Endzelynas buvo susiejęs su *verpelė*, tik kitame kontekste, nekildindamas jų, kaip tai kiek vėliau darė Alminas, iš v.v.ž. *vērdel*.

Latvių žodžio įprasčiausia forma yra *vērpele*, bet pasitaiko ir *veŗpele*, taip pat vyr. g. *vēŗpelis*, *veŗpelis*; iš vienos Žiemgalos šnektos (Blydienos) težinomas *vēŗpis* „alaus indas“ (EH II 77) turėtų būti retrogradinis darinys. Dažniausiai pavadinamas koks nors medinis (su šulais, bet kartais ir iš vienos trinkos skobtas, tik su dėtiniu dugnu) indas, kurio išvaizda (forma), dydis, paskirtis gali gerokai įvairuoti – tai ketvirčio (kitų informantų sakymu – 25 litrų) talpos statinaitė (šulikė), už kibirą didesnis indas, tiesiog statinė, pailguotinas puskubilis, kubiliukas, lauknešė, o iš laikomų dalykų užsimenama alus, sviestas, (į laukus nešama) sriuba, vanduo, dainose – žiedai («*vērpele gradženu*») ir net pačios dainos («*dziesmu vēŗpelīte*»). ME atskira menkinamąja reikšme dar pateiktas žodžio vartojimas merginai ar družkei kelerių metų mergytei vadinti. Iš tų pačių ME (ir EH) duomenų matyti, kad la. *vērpele* (su var.) bent jau kiek anksčiau dar pažintas iš įvairių plačiai išsibarsčiusių po Latviją vietų, nors šiaip jau buvo apyretis, o rytų Latvijoje (Latgaloje), kur „statinės“ reikšme vartojamas ne kitur labiausiai įprastas *muca*, o senas slavizmas *buca* (žr. LAL 149 ir 65 B žml.), to žodžio veikiausiai visai nėra buvę. Vakarinėje Latvijos dalyje, Kurše, žodžio vartojimo vietų kaip tik kiek daugiau pietuose, trejetas šnektų nurodyta iš paties pasienio su Žemaičiais. Keletas šnektų su vis kitokios formos variantais Žiemgalos vakaruose irgi yra ne per toliausiai nuo Žemaičių. La. *vērpele* dabar lyg ir pripažįstamas bendrinės kalbos žodžiu (tokiu savo rangui jis kiek pranoksta žemaičių žodį), nors iš esmės labiau tik kaip etnografijos terminas, reikalingas ankstesnės buities realijai – iš vieno stuobrio išskaptuotai statinaitei – vadinti (LLVV VIII 391).

Ką tik pateikto la. *vērpele* glausto apibūdinimo jau visiškai pakanka įsitikinti, kad nėra jokių nei formalių, nei semantinių, nei geografinių kliūčių, kurios neleistų iš šito žodžio kildinti *verpelė*. Kai žiūrima tik artimiausio svetimo šaltinio ir tuo pačiu skoliniai grupuojami ir įvardijami pagal tą kalbą, iš kurios jie tiesiogiai gauti, *verpelė* neišvengiamai turi atsidurti tarp (leksikos) skolinių iš latvių kalbos, arba leticizmų (latvybių). Tai svarbiausia skolinio charakteristika, kuria jau galima ir tenkintis. Niekas, žinoma, nedraudžia domėtis dar tolesne žodžio praeitimi. Bet tai jau iš esmės domėjimasis ne savo skoliniu, o jo prototipu gretimoje kalboje, visų pirma vėl mėginant išsiaiškinti, ar jis ten yra endogeninis (savakilmis), ar irgi skolinys. Bet šiaip tai jau uždavinys, kurio sprendimas normaliai turėtų priklausyti pirmiausia jau tos kitos kalbos specialistų kompetencijai. Šiuo atveju taip ir yra: kaip pradžioje

priminta, dėl la. *vērpele* savo svarų žodį jau yra taręs Endzelynas, laikydamas jį germanišku ir bene pirmas galimo šaltinio paieškas nukreipęs į Skandinaviją. Tas darbas vėliau bent kiek buvo pratęstas Frenkelio žodyne.

Žodis, iš kurio galėtų būti la. *vērpele* (o iš šio toliau ir ž. *verpelė*), šiaurės germanų kalboms gerai pažįstamas. Tai s. (ir n.) isl. *verpill* vyr. g. „(žaidžiamasis) kub(iuk)as; vandens (ar gėrimų) indas, statinaitė“, s. šv. *vārpil* „statinaitė, šulikė“, šv. trm. *vārpāl* „t. p.“, ankst. norv. *verpil* „t. p.“. Tai tik kiek kitoniška atmaina iš *verpelė* to paties vedinio (iš germ. **werp-a-* „mesti“: s.v.a. *werfan*, s. isl. *verpa* ir kt.), kurio kitas atstovas yra ir anas anksčiau kliudytas v. *Würfel*, nors šiaip nurodant šiaurės germanų žodžio artimiausius atliepinius ne sykį pradedama (dėl kaitos) nuo n. ang. *wyrpel* „(už)metamoji šikšnelė (prie sakalo kojos)“ (Hellquist SEO³ (II 1970) 1267, 1398, Holthausen AEW³ (1971) 418, Vries AEW² (1962) 656t., Blöndal Magnússon ÍO (1989) 1125). Šiaurės germanų žodžio ekspansyvumą, skverbimąsi į gretimas negermanų kalbas reikšme „statin(ait)ė“ rodo ir lapių *fārpāl* „statinė“ (iš norvegų). Baltai tą statin(ait)ės pavadinimą gal bus gavę jau ne iš bendrosios šiaurės germanų kalbos, o veikia iš vėlesnės švedų – taip lyg leistų manyti skolinio šiek tiek didesnis fonetinis artumas su šv. trm. *vārpāl*, o ne su n. šiaur. *verpill* (su pastaruoju, savaime suprantama, nėra arčiau susijęs nei žemaičių *verpelė* pasitaikantis *verpilė*, nes jo *i* – antrinis). Šiaip ar taip, jei čia apžvelgtas skolinys ir nebūtų iš vikingų antplūdžio amžių, tuos laikus, kai Baltijos rytiniame pakraštyje dar plačiai gyventa kuršių, jis veikiausiai turėtų siekti. O jei taip, kalbant apie dounininkų *verpelė* gal net geriau būtų išžiūrėti ne latvių, o kuršių tarpininkavimų ir jį vadinti ne leticizmu, o kuronizmu (kuršybe) – bent jau žodžio geografija tam puikiausiai pritartų.